

УДК615.012

ДАРЫ-ДАРМЕК ӨСҮМДҮКТӨРДҮН СЫРЬЁЛОРУН ЖЫЙНОО,
КУРГАТУУ ЖАНА САКТОО
СБОР СЫРЬЯ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ, СУШКА И ХРАНЕНИЕ
THE COLLECTION OF RAW MATERIALS OF MEDICINAL PLANTS, DRYING AND
STORAGE

*Боркошова С.М. – улук окутуучу,
Бекболотова Э.О. – улук лаборант,
Жалал-Абад мамлекеттик университети,
Табигый - техникалык факультети «Биология» кафедрасы*

Аннотациялар: «Дары-дармек өсүмдүктөрүнүн сырьёлорун жыйноо, кургатуу жана сактоо» аттуу макалада дары-дармек өсүмдүктөрүн кандайча жыйноо, кургатуу жана сактоо туралуу жалпы маалыматтар жазылган.

Дары-дармек өсүмдүктөрүнүн кыргызча, орусча, латынча аталышы жана сырьёлорун жыйноонун календары көрсөтүлдү.

В этой статье описываются методы сбора лекарственных растений, сушка сырья, упаковки и их хранение.

А также даны названия растений на кыргызском, русском и латинском языках, календарь сбора сырья.

This article was published about methods of collecting medicinal plants, drying of raw materials, packings and storages. It was shown a calendar of collected medicinal plants.

Names of plants and their raw materials, index were written in Kyrgyz, Russian and latin languages.

Өсүмдүктөрдүн дарылык касиети-өсүмдүктүн жашоо тиричилик процессинде иштелип чыккан биологиялык активдүү заттардын болушуна жана алардын организмге тийгизген фармакологиялык таасирине жараша болот. Таасир этүүчү заттар же аларды адатта атап жүрүшкөндөй биологиялык активдүү заттар-бул органикалык кошулмалардын ар түрдүү классындагы белгилүү бир химиялык компоненттер. Алар өсүмдүктөрдүн бардык бөлүкчөлөрүндө же айрым бир органында, тамырында, уругунда, жалбырагында, жемишинде жана башкаларында болот. Баарынан мурда пайдалуу заттар өсүмдүктүн белгилүү органында топтолушат. Мунун өзү аларды жыйнап алуунун, даярдоонун булагы болуп саналат.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй өсүмдүктүн химиялык курамындагы таасир этүүчү заттардын саны жана өлчөмү өсүмдүк өскөн жерге, кыртышка, бийиктикте өсүшүнө, деңгээлине, күндүк активдүүлүгүнө, жыйноонун мезгилине, кургатуунун сактоонун ыкмасына жана көптөгөн башка факторлорго жараша болот. Бир эле өсүмдүктө ар кандай климаттык-географиялык зоналарда өскөнүнө жараша ар түрдүү химиялык кошулмалардын топтолушу мүмкүн. Өсүмдүктүн өсүү мезгилине жараша керектүү заттар топтолот.

Мына ушул факторлордун бардыгы өсүмдүк сырьёсун сапаттуу жыйнап алуунун рационалдуу мөөнөтүн белгилейт. Өсүмдүктөрдө жылдын ар кандай мезгилдеринде химиялык компоненттер ар кандай санда болушу ыктымал, кээде алар болбой калышы да мүмкүн. Ошондуктан чийки заттарды бул заттар толук топтолгон мезгилде жыйнап алуу абзел жана өсүмдүктүн ошол заттарды топтогон гана бөлүктөрүнөн жыйнап, даярдап алуу керек.

Өсүмдүктүн жердин үстүндөгү бөлүктөрүндө (жалбырактарда, гүл сабактарда) гүл ача баштаганда жана мөмөсүн бере баштаганга чейинки мезгилде биологиялык активдүү заттар өтө көп чогулат. Эрте жазда өсө баштаганга чейин же жер бетиндеги бөлүктөрү соолугандан кийин тамырында жана тамыр-сабагында дары заттардын саны бир кыйла көп болот. Ал эми мөмөлөрүндө жана уруктарында болсо алар толук бышып жетилгенде көбөйөт.

Биз төмөндө дары-дармек өсүмдүктөрүн ар кандай органдарын кандайча жыйноо, кургатуу жана сактоо керектиги тууралуу жалпы маалыматтарды бердик.

Чөптү (өсүмдүктүн үстүнкү бөлүгүн) аба ырайы ачык кургак учурда, шүүдүрүм кургагандан кийин гүлдөгөн мезгилде теришет. Өсүмдүктөрдү орок, бычак, кайчы менен кесип же чалгы менен чаап алышат. Өсүмдүктү жерден тамыры менен жулуп алууга болбойт, аны төмөнкү жалбырагынын тушунан же түбүнөн кесип алуу керек. Өсүмдүктүн гүлдөп турган учтарын көбүнчө кол менен үзүп же 40-50 см. узундуктан ашык эмес кылып кесип алышат. Жоон сабактуу өсүмдүктөрдүн дарылык касиети бар жалбырактарын үзүп алган соң пайдаланышат, ал эми сабактарын ташташат. [1]

Жыйналган чөптөрдү кургатышат, бутактары менен кошо өзүнчө ныктабастан жыйып же себетке салып коюшат.

Жалбырактарды кол менен үзүп алган жакшы. Өсүп жетилген, урунду болбогон, илдетке чалдыкпаган жалбырактар гана жыйналууга тийиш. Өсүмдүктөр богок байлаган жана гүлдөгөн учурда жалбырактары жыйналат. Курт – кумурскалар жеген жалбырактарды жыйноо болбойт. Кээде өсүмдүктү жердин үстүнкү катмары менен кошо чаап, жыйноо керек. Кабыктарды даярдоо үчүн бычак менен эски өскөн бутактарды, эңилчектерди кесип тазалап, аларды алгач бир нече жолу узатасынан, андан соң туурасынан кесишет. Чогултулган кабык түрмөктөрдү үстү-үстүнө жыюу сунуш кылынбайт.

Туура жыйнап алган сыяктуу эле кургатуу иши да жоопкерчиликти талап кылат. Анткени өсүмдүктүн чийки затынын баалуулугу жана сапаттуулугу кургатууга байланыштуу болот. Дары-дармек өсүмдүктөрүнүн дээрлик бардыгы кургатылышы керек, анткени өсүмдүктөрдүн ичиндеги бардык химиялык жана биохимиялык реакциялардын, көгөртүп жиберүүчү ар түрдүү грибоктордун жана бактериялардын өрчүп кетишин ушундайча алдын алууга болот. Жыйналган чийки зат ошол замат 1,2 сааттан кечиктирилбестен, кургатылат антпесе чийки зат быкшып кетет да, каралжын тартып бузула баштайт. Чийки затты кургатуудан мурун алдын ала сорттошот. Аны кездеме, полго же брезентке жука кылып жайып, карап көрүп топурактардан, таштардан, өсүмдүктүн жабырланган, карарган жерлерин же жыйнап жатканда кокусунан кошулуп кеткен башка нерселерден арылтышат. Кургатууга ыңгайлуу болуш үчүн чоң тамырларын, тамыр сабактарын, жоон кабыктарды жара чаап, майдалап бөлүү сунуш кылынат. Кургатуу ыкмасы чийки заттын түрүнө, өсүмдүктүн табигый негизги таасир этүүчү химиялык дары заттарына байланыштуу болот. [2]

Күндүн нуру тике тийбес үчүн чөптөрдү, жалбырактарды жана гүлдөрдү таза абада, көлөкөдө (желдеп туруучу жайларда, үйдүн чатырларында, бастырмалардын астында) кургатышат. Күндүн тике тийген нурунун таасиринен улам чийки зат өзүнүн табигый өңү-түсүн жана заттык сапатын (гликозидтер, эфир майлары, витаминдер) жоготуп коюшу мүмкүн. Аларды катмары менен бирге кесип же чаап алып, кургаган соң жалбырактарын үзүп же ушалап алуу сунуш кылынат.

Гүлдөрдү өсүмдүктөр жаңы гүл ача баштаганда, керектүү заттар мол кезинде, гүлдөрүнүн өңү ачык, анча күбүлбөй турганда жыйнашат. Гүлдөрдү сөзсүз жаан-чачынсыз, ачык күндөрдө гүл сабагы менен кошо же гүлдүн таажысын өзүнчө үзүп жыйнашат. Өсүмдүктөр өтө жаш болсо, атайын ылайыкталган калактарды колдонууга болот.

Өсүмдүктөрдүн мөмөлөрү жана уруктары бышып жетилгенине жараша кол менен үзүп, сабагынан ажыратылып жыйналат. Терилген мөмөлөр чүпүрөк менен капталган себетчелерге салынат, ал эми ширелүү мөмөлөр эзилеп кетпеш үчүн ар бир кабатынын арасына чөп же бутактар коюлат.

Тамырлары жана тамыр сабактары эрте жазда же кеч күздө, салмагы чоңоюп, дары заттары өтө көбөйгөн кезде казылат. Бакча күрөктөрү чукугучтар, кичинекей кетмендер менен казып алуу керек. Өсүмдүктүн кайра өсүшү жана табигый запастарын сактап калуу үчүн жер астындагы бүчүрлөрүн тамыры менен калтырып коюу сунуш кылынат. Казылып алынган тамырларын топурактардан тазалап, кээде жабырланган же чириген жерлерин (бирок тез эле) тазалап жууйт. Аларды жууш үчүн дайыма муздак суу колдонулат. [3]

Бүчүрлөрүн эрте жазда, көөп чыкканда, бирок ачыла элек кезинде жыйнашат. Чоң бүчүрлөрүн бычак менен кесүүгө болот, майдаларын бутагы менен кесип, кургагандан кийин ушалап алган жакшы.

Жыгачтардын, бадалдардын кабыктарынын ширеси көп кезинде, жалбырактар пайда болгонго чейин эрте жазда жыйнашат, анткени калбырларга, кагаздын, таардын бетине жана таза полго жука кылып жайып коюшат. Чөптү анча чоң эмес тутам-тутам кылып байлап желдетип кургатышат. Кургатуу учурунда мезгил-мезгили менен бир күндө 2; 3 жолудан кем эмес аралаштырып же оодаруу керек. Адатта, чийки затты 3; 7 күндө кургатып бүтүшөт. Жакшы кургатылган чийки зат өзүнүн өңү-түсүн сактап калат. Алаканда жалбырактары оңой ушаланат, жалбырактын тамырлары жана сабактары оңой үбөлөнөт, гүлдөрү кургак болуп колго кармаганда упаланып турат.

Алдын ала майдаланган тамырларды жана тамыр сабактарды күн нуруна же температурасы 40-60 градустан ашпаган орус мештерине кургатса болот. Тамырдын жана тамыр сабактарынын бөлүкчөлөрү биротоло кургаганда ийилбей тырс сынат. Алар бир нече күн кургатылып, ным (шүүдүрүм, жамгыр) болуп калбашы үчүн түнкүсүн аларды жаап коюу зарыл. Кургатуу процессинде күн сайын бир нече жолу күрөк, тырмооч менен аралаштырып, оодарып туруу керек.

Мөмө-жемиштерин алдын-ала күн нуруна кактап же бир аз соолутуп кургаткандан кийин 80 градустан ашпаган температурадагы атайын кургатуучу жылуу жайларда, мештердин каңылтыр кутуларында кургатышат. Мөмөлөрү майдаланып жана күйүп кетпеши керек. Жакшы кургатылган мөмөлөрдү кыса кармаганда тоголоктошпойт.

Кургатылган өсүмдүктүн чийки заты кургак жана таза, жакшы желдей турган жайларда кагаздан же кездемеден жасалган баштыктарда, кутуларда, себеттерде, айнек банкаларда сакталат. Эфир майлары (жыттуу) жана уулуу заттары бар чийки заттар өзүнчө коюлат. Бул чийки заттарды бир жарым же эки жылга чейин, кандай жыйналса, так ошондой сактоо сунуш кылынат. Сактаган учурда чийки затка күн нуру тийбегендей жана курт-кумурскалар залал келтирбегендей абалда экенин текшерип туруу зарыл. Чийки затты өтө эле узак убакыт сактоо сунуш кылынбайт; анткени ал убакыт өткөн сайын, өзүнүн дарылык касиетин жогото баштайт.

Дары-дармек өсүмдүктөрүнүн сырьёсун чогултуу календары. [1]

№	Өсүмдүктөрдүн аттары	Өсүмдүктөрдү жыйноо мөөнөтү	Өсүмдүктүн жыйналуучу бөлүгү
1	УУ коргошун аконит джунгарский <i>Aconium Songoricum</i>	Сентябрь	Тамыр түймөктөрү
2	Самарканд өчпөс гүлү, бозынач-бессмертник самаркандский <i>Helichrysummaracandicum</i>	Июнь, июль	Гүлдөрү

Медициналык илимдер

3	Алтай долоносу боярышник алтайский <i>Crataegus altaica</i>	Май, июнь, август	Гүлдөрү, мөмөлөрү
4	Адырашман-гармала обыкновенная <i>Paganumharmala</i>	Июль, август	Уругу кээде тамыры
5	Суу кымыздыгы горец перечный <i>Polygonum hydropiper</i>	Май, сентябрь	Чөбү
6	Анар –гранат <i>Punicagranatum</i>	Июль, август	Сөңгөгүнүн, бутагынын, тамырынын, мөмөсүнүн кабыктары
7	Көк чай чөп-душица обыкновенная <i>Origanum vulgare</i>	Июль,	Чөбү
8	Сары-чай чөп-зверобой продырявленный <i>Hypericum perforatum</i>	Июль, август	Чөбү
9	Чалкан-крапива двудомная <i>Urtica dioica</i>	Июнь, сентябрь	Жалбырактары
10	Өгөй эне-мать-и-мачеха обыкновенная <i>Tussilagofarfara</i>	Май, июль	Жалбырактары, кээде гүл себетчелери
11	Койчу баштыгы-пустушья сумка обыкновенная <i>Capsella bursa - pastoris</i>	Июль, август	Чөбү
12	Кадимки танацетум пижма обыкновенная <i>Tanacetum vulgare</i>	Июль, август	Топ гүлү
13	Бака жалбырак-подорожник большой. <i>Plantago major</i>	Август, май	Жалбырактары
14	Эрмен шыбак-полынь горькая <i>Artemisia absinthium</i>	Август, май	Жалбырагы, өсүмдүктүн гүлүнүн өйдө жагы.
15	Кызыл мяя-солодка гладкая <i>Clycyrrhza glabra</i>	Август, сентябрь	Тамыры, тамыр сабагы
16	Кырк муун-хвощ полевой <i>Eguisetum arvense</i>	Апрель	Вегетативдүү шактуу бутакчалары
17	Дары шалфейи шалфей лекарственный <i>Salvia officinalis</i>	Июнь, июль	Жалбырактары
18	Каз таңдай-тысячелистник обыкновенный <i>Achilles millefolium</i>	Июль, август	Чөбү
19	Ит мурун-шиповник коричный <i>Rosa canina</i>	Август, сентябрь	Мөмөлөрү
20	Чычырканак-облепиха крушиновидная <i>Hurrorphae rhamnoides</i>	Август, сентябрь	Мөмөлөрү

Кыргызстан дары чөптөргө абдан бай. Аларды үнөмдүү жыйнап, табиятка зыян келтирбегендей пайдалануу мезгилдин талабы. Кийинки жылдары дары чөптөрдү жыйноо, дары катарында колдонуу күчөдү.

Дары өсүмдүктөрдүн жардамы менен ооруларды айыктыруу алмустактан бери келе жатат. Азыркы медицинада дүйнө жүзүндөгү ар кайсы региондордо элдик медицинанын дарылоо ыкмаларына көп көңүл бурулууда. Элдик медицинанын негизин фитотерапия түзөт. Фитотерапия өсүмдүктүн дарылык касиеттерин ар кайсы оорулардын алдын алууда жана дарылоодо колдонулат.

Дары-дармек өсүмдүктөрүнүн сырьёсун чогултуу календарында берилген дартка дабаа өсүмдүктөрүнүн ичинен быйылкы 2014-жылы 10 түрүн (чалкан, сары чай чөп, ёгөй-эне, кёк чай чөп, кадимки танацетум, бака жалбырак, эрмен шыбак, кызыл мыя, кырк муун, ит мурун) май, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь айларында жыйнап, кургатып, сактап азыркы күндө үй-шартында ар кандай ооруларга карата биологиялык активдүү кошулмаларды, бирикмелерди, эритмелерди жасап студенттер менен биргеликте “Биология” кафедрасында 4-5-курстардын студенттери менен бирге илимий куружук уюштуруп, ар кандай ооруларга карата биологиялык активдүү кошулмаларды даярдап жатабыз.

Азыркы учурда аз кандуулук жана мите курттардан арылуу бул эң чоң көйгөйлөрдүн бири. Ошондуктан биздин даярдаган БАК дан балдарыбыз, окуучулар, студенттер жана бир туугандарыбыз, досторубуз жана өзүбүз колдонуп жатабыз.

Жогорудагыларды эске алып төмөндөгүдөй жыйынтыкка келдик:

1. Чийки затты өтө эле узак убакыт сактоо сунуш кылынбайт. Анткени ал убакыт өткөн сайын өзүнүн дарылык касиетин жогото баштайт, ошондой эле дары-дармек өсүмдүктөрүнүн сырьёлорун жыйноонун календары боюнча ар бир адам өзүнө керектүү дары чөптөрдү өз убагында жыйнап алса болот.

2. Дарылоодо эң жөнөкөй, уусуз өсүмдүктөрдү колдонуу.

3. Өсүмдүктү бүтүндөй колдонуу башкача айтканда өсүмдүктөн чыгарылган өзүнчө зат же ага окшош синтезделген затты колдонбоо.

Адабияттар:

1. Алимбаева П.К., Нуралиева Ж.С., Дартка даба өсүмдүктөр-Б.: Кыргызстан 1991ж.
2. Алимбаева П.К., Нуралиева Ж.С., Арбаева З.С. Лекарственно растительное сырьё Киргизии, примедицине Фрунзе: Илим 1982.
3. Алтымышев А.А. Лекарственные богатства Киргизии Ф., “Кыргызстан” 1974.

Рецензент:

Нурдинов Ш. – б.и.к., доцент